

Entrevista a Aina Pascual i Jaume Llabrés

Caputxines, patrimoni viu

Sebastià Verd

Aina Pascual i Jaume Llabrés fa anys que tresquen pel patrimoni etnològic de Mallorca, sobretot pels convents i, en particular, pel convent de la Puríssima Concepció de Palma. Des del 1996 fan un important treball de catalogació de tots els objectes que hi han trobat, des del betlem monumental fins a la col·lecció tèxtil, tot passant pel mobiliari o la ceràmica conventual. N'han publicat els catàlegs i han dirigit la restauració de diferents sales. Tot plegat un treball de recerca etnològica que es remunta als temps que sor Clara Maria Ponce de León fundà el convent el 1662.

Una feina de recuperació històrica que reflecteix una preocupació per mantenir viva la memòria d'un temps que no tornarà, però que és a les arrels de la nostra societat. Aina i Jaume ens reben a la porta del convent, per fer-hi una visita.

-Si els sembla podem començar com Déu mana, pel principi... Per què el convent de les Caputxines? Si no ho record malament, havien publicat un llibre sobre els convents de Mallorca...

AINA PASCUAL: Sí, el 1992 vàrem escriure sobre els convents de Mallorca per a l'editorial Olañeta, la qual cosa ens serví per introduir-nos en el món dels convents. Va ser una autèntica troballa. Havíem entrat en contacte amb un patrimoni extraordinari, que molts, i nosaltres matei-

xos, ignoràvem. Hi havia antecedents, com els treballs del pare Llompart sobre religiositat popular, però la realitat superava tot el que havíem imaginat. Això ens animà no només a conèixer què amagaven els convents sinó a donar-los a conèixer a la gent. I per això triàrem aquest, el de la Concepció, perquè, entre altres coses, tenia dues entrades i això facilitava que es pogués obrir una part al públic. Aquesta part on som ara, que les monges ja no empraven, perquè a mesura que disminueix el seu nombre han anat tancat sales. Aquí s'estotja el betlem monumental que sempre havia estat en clausura, que ningú de fora no podia conèixer. Vàrem parlar amb elles, els plantejàrem la possibilitat d'obrir una part del convent i acceptàrem. Haguérem de parlar amb el bisbe, amb el Consell de Mallorca, amb GESA i amb "SA NOSTRA" per finançar el projecte i així el 1996 ens hi posàrem a fer feina. També hi ha participat l'Ajuntament de Palma i més tard la Conselleria de Turisme.

-Cada any fan una exposició i tot un seguit de treballs de recerca. Com defineixen els objectius?

PASCUAL: Cada any, i en fa vuit, feim un estudi previ a l'exposició i publicam un catàleg. També inventariem, analitzam i si s'escau restauram una part del patrimoni. És una feina molt feixuga, molt més gran del que mai no vàrem imaginar, perquè els convents són una mina. Una mina que s'ha d'explorar, perquè, és clar, estam tan aventsats a estudiar i a interpretar patrimoni com la pintura, l'escultura o l'arquitectura que ens oblidam del patrimoni etnològic. Per sort s'aprovà la nova llei de patrimoni, ja l'estatal del 85 recollia aspectes fonamentals, però, sobretot, l'autònomic que té un apartat concret sobre patrimoni etnològic. És una bona llei, però arriba vint anys tard, perquè els darrers vint anys de desenvolupisme sense límits que hem patit han fet que molt del petit patrimoni s'hagi perdut, sense que no haguem tengut ni temps per fer-ne l'acta de defunció.

-I això que aquest patrimoni, per dir-ho de qualche manera, es pot reciclar i ser emprat per al turisme. A l'entrada del convent hi ha una placa dirigida als turistes...

PASCUAL: Exacte. Nosaltres no hem inventat res. A altres comunitats com Catalunya, Madrid, València o Galícia ens duen molt d'avantatge. El patrimoni és un atractiu per al turisme cultural. Tenim la prova a l'exposició "Las edades del hombre" que no és sinó un re-

cull del patrimoni religiós de Castella que ha rebut milers i milers de visitants. Sempre hem cregut que el nostre patrimoni té un potencial turístic, tot i que aquesta no sigui la nostra principal preocupació.

-Endemés de les Caputxines, quins altres convents hi ha?

PASCUAL: Convents?, a Palma en total set i altres dos a la part forana, a Sineu i a Inca. El problema és que no a tots es pot fer la mateixa feina. Això depèn en primer lloc de les comunitats, de la seva voluntat. Ningú no les pot obligar per llei ni molt menys. N'hi ha que són més obertes que altres. A Inca, per exemple, també hi ha un petit museu. Es tracta d'una iniciativa que quan es va començar des del Consell vàrem creure que podria tenir continuïtat. Bé, feim passes.

DEDICACIÓ AL PATRIMONI

-Anem una mica enrere. Prèviament als convents ja havien fet altres estudis sobre patrimoni: cases de possessió, cases senyoriales, patis, jardins... També són uns dels fundadors d'ARCA.

JAUME LLABRÉS: Sí, és cert. Tant n'Aina com jo fa molts d'anys que ens dedicam al patrimoni. Ella ja s'havia especialitzat en les cases senyoriales de Mallorca quan jo la vaig conèixer per fer, conjuntament, un llibre sobre els jardins. Després vàrem fer el dels convents. Hem tocat totes les teclades. Vàrem començar pel patrimoni monumental i arquitectònic i a poc a poc ens decantàrem cap a l'entorn dels monuments. El nostre mateix entusiasme ens ha duit a valorar no tant els monuments com el seu contingut. Una casa senyorial que s'ha conservat tal com era durant més de tres-cents anys no és igual si està plena que si ha estat buidada. Tant el mobiliari com les arts decoratives donen vida a aquests monuments. I nosaltres ens hem capficat en aquest tema. I, com ha dit n'Aina, els convents són un avenc. Eren com una possessió on es feia de tot. Amb col·leccions d'objectes que expliquen no només la vida de dedins sinó la de fora, la societat de l'època. Aquí, a les Caputxines sempre surten coses... encara hi ha molt per explorar i això que, dissortadament, en els anys setanta varen vendre una part del patrimoni per poder pagar unes obres de restauració que eren vitals per mantenir l'edifici. El convent s'esbucava. A pesar d'això... del que queda ja tenim sis catàlegs pu-

blicats. Sincerament pens que aquests catàlegs són una de les millors feines que s'han fet a Mallorca sobre arts decoratives i sumptuàries, però a part d'això hi ha molts de petits objectes que encara no sabem com hem de catalogar. Hi ha estisores, agulles, gerres...

PASCUAL: Quan abordam qualche tema concret cercam l'ajuda dels que ja han fet feines semblants o de gent que coneix un determinat ofici... per exemple, quan férem el catàleg de la joieria antiga que guarda el convent, perquè el convent té una petita col·lecció procedent de regals, ens trobàrem que gairebé no hi havia res documentat a pesar que la joieria té una importància cabdal a Mallorca. I vàrem haver de cercar un argenter, de família d'argenters, que ens pogués assessorar.

ANGOIXA PEL PATRIMONI

LLABRÉS: De vegades tens la sensació, l'angoixa, d'anar esma perdut, de no saber per on anar. Hi ha tanta feina a fer i tan poques coses conegudes. I, endemés, en un temps tan difícil, perquè es perd la memòria. Jo mateix, que som fill de pagesos, puc fer ús, i en realitat en faig, de moltes paraules que els joves de ciutat ja no coneixen. Perdem un patrimoni, objectes, costums, paraules... que no tenen preu. I sembla que no en som conscients.

PASCUAL: En Jaume té raó... Jo sempre pos d'exemple el cas de Binissalem, que he estudiat a fons, un poble que en el segle XVIII va tenir una importància extraordinària. Doncs bé, una cosa que sempre m'ha impactat molt és que en aquell temps hi havia més de cent cellers totalment equipats. Què se n'ha fet? Avui, amb sort, podem trobar un celler, només un, que conserva la vaixella. Han desaparegut, estan buits o s'utilitzen com a magatzem. Com és possible que en aquest poble, que ha estat capdavanter en la indústria del vi, no s'hagin conservat els cellers? Com és possible que no s'hagi conservat un celler on es pugui fer ara un museu del vi? I aquest només és un exemple. Hem de ser conscients que es perd un patrimoni etnològic molt important.

Pascual: "Els darrers vint anys de desenvolupisme sense límits que hem patit han fet que molt de petit patrimoni s'hagi perdut"

Aina Pasqual (Palma, 1948) és llicenciada en història de l'art. Ha publicat nombrosos llibres sobre el patrimoni de Mallorca: cases senyoriales, jardins, convents, molts dels quals ha realitzat amb col·laboració del fotògraf Donald G. Murray. És una de les fundadores d'ARCA.

Jaume Llabrés (Jornets, 1954) és historiador autodidacta. S'inicià com a col·laborador de premsa en temes mediambientals. Participà en els orígens del GOB i en la fundació d'ARCA. Amb Aina Pasqual ha col·laborat en els llibres sobre els jardins i els convents de Mallorca.

El 1996 iniciaren, conjuntament, la recuperació etnològica del convent de les Caputxines. Per a enguany preparen una exposició sobre el mobiliari popular.

GUIA TURÍSTICA PEL CONVENT

Abans d'iniciar l'entrevista, Aina Pasqual i Jaume Llabrés ens mostren una part del convent, aquelles sales que han rescatat de l'oblit i que avui es poden visitar tres vegades per setmana, prèvia cita per telèfon amb la Conselleria de Turisme. Darrere cada porta, peces humils i algunes joies mostren com era la vida a l'interior dels murs que, d'altra banda, han servit per preservar unes tradicions, i unes feines que al carrer ja fa molts i molts d'anys que han desaparegut. A mesura que passam de sala a sala, ens expliquen allò que veim:

PASCUAL: Aquesta és una mostra dels elements més importants que constituïen la vaixela del convent. I de les eines que empraven les monges per dur a terme les seves activitats. No és tot, però sí una mostra significativa. Tot el que hi ha aquí està relacionat amb les monges. Per exemple, aquestes pintures corresponen al segle XIX, quan es festejà la canonització d'una santa caputxina. Elles mateixes les varen pintar, per decorar la capella. Les monges caputxines sempre han tengut una gran habilitat amb les mans. Per això, aquí veim flors de paper que feien elles mateixes, amb les eines que empraven i que encara saben utilitzar, perquè ens han explicat com ho feien. Aquesta altra és una col·lecció de gerretes de Felanitx...

LLABRÉS: Són gerres regalades. Al convent tot el que hi ha està fet per les monges o és regalat. Aquestes gerretes pertanyen al segle XIX i només les usaven el Dijous Sant, per això s'han conservat tan bé. De totes les peces que es mostren aquí en coneixem l'ús i la història. Tenen la seva biografia, la qual cosa les fa singulars i els dona un valor afegit. Això és molt important, perquè volem mostrar les coses tal com eren, perquè si aquestes peces anassin a un museu normal... llavors perdrien el seu significat. Per exemple, allà tenim un plat molt antic que es diu "el Fundador", un plat moreno que deu tenir dos-cents anys. Una peça popular sempre és molt difícil de datar, però d'aquesta en sabem la història, i clar, si sortís d'aquí, deixaria de ser "el Fundador". És a dir, aquí podem explicar les coses amb una riquesa de matisos que a una altra part seria impossible ja que les peces quedarien descontextualitzades.

PASCUAL: Per això l'exposició no vol ser un museu. Hem muntat les peces com si encara fossin usades. De fet, nosaltres hem vist com empraven moltes d'aquestes eines. Vàrem fer que ens ho mostrassin per poder documentar les feines fotogràficament. Una de les darreres que encara fan per encàrrec, d'una tècnica antiquíssima, és aquesta que veim, de prisar albes. Es fa a mà i substitueixen la planxa per unes pedres que fan aquests prisats a base d'hores i més hores de dedicació. Això de planxar encara ho conserven. Encara fan aquests arrissadets. Era i és una de les seves grans especialitats, perquè planxen d'una manera especial.

PASCUAL: Per això l'exposició no vol ser un museu. Hem muntat les peces com si encara fossin usades. De fet, nosaltres hem vist com empraven moltes d'aquestes eines. Vàrem fer que ens ho mostrassin per poder documentar les feines fotogràficament. Una de les darreres que encara fan per encàrrec, d'una tècnica antiquíssima, és aquesta que veim, de prisar albes. Es fa a mà i substitueixen la planxa per unes pedres que fan aquests prisats a base d'hores i més hores de dedicació. Això de planxar encara ho conserven. Encara fan aquests arrissadets. Era i és una de les seves grans especialitats, perquè planxen d'una manera especial.

Aquesta és la idea, els espais no responen a cap plantejament museístic encara que hem d'adequar-los des d'un punt de vista metodològic i de seguretat. En aquest altre espai hem reproduït una cel·la a l'antiga, com les que empraven per dormir: un clàssic llit de potes i el mobiliari mínim de què disposaven. Elles encara ho poden explicar directament, perquè les que ara viuen les han utilitzat.

LLABRÉS: Aquest és un mobiliari típic d'un convent, les monges ja no l'usen, però l'han emprat fins no fa gaire i per això ho poden explicar. Aquesta tauleta té un nom específic, li diuen el calaix de les toques perquè hi guardaven les toques. Vull dir amb això que aquí, mentre feim un inventari de les coses, també recollim nomenclatura. Noms que de no ser així es perdrien. Aquesta tauleta també té un calaix, però és diferent... és la caixeta dels llibres, dels llibres d'oració. Ho

veu? I aquí darrere hi trobam un grapat de talers i uns altres que es diuen talesos. Un nom estrany, que no es recull ni al diccionari. Són paraules que s'han fossilitzat.

PASCUAL: Amb les caputxines hem tengut una sort immensa, perquè totes elles tenen una memòria privilegiada. Se'n recorden de tot, dels noms, de com es feien les feines... I, bé, es tracta d'aprofitar al màxim el temps i de rescatar tot això perquè no es perdi, perquè no s'oblidi. Veu, tots aquests petits objectes els feien elles per recaptar. És clar, era un orde de clausura molt rigorós, que per sobreviure no tenien més patrimoni que les ajudes que rebien i la seva feina. Sempre han viscut de la caritat. No tenen rendes ni patrimoni. Sempre ho han fet així des de la seva fundació el 1662. És una característica d'aquest orde, la pobresa. Tenien, això sí, l'ajuda dels anomenats germans almoiners que vivien davant del convent i que demanaven almoïna per a elles amb la venda d'aquestes coses.

LLABRÉS: Aquest sistema de viure ha fet que darrere dels murs dels convents s'hagin preservat uns costums dels quals si no fos per les monges no en quedaria cap testimoni. Objectes d'ús domèstic, eines del camp, utensilis religiosos...

PASCUAL: A l'horta produïen fruita i verdura. També tenien animals. Aquesta pell de xot, per exemple, la varen adobar les monges. També ho sabien fer. El convent era com una petita possessió. Amb uns usos i costums que gairebé es varen mantenir intactes fins fa relativament poc. En realitat fins al concili Vaticà II que va relaxar una vida molt estricta, amb normes del segle XVII, i que introduí canvis. I també ha afectat la disminució del nombre de monges. No és el mateix un convent amb trenta monges de totes les edats que un amb només sis i totes majors com ara. La més jove té 66 anys i la més gran 92, gràcies a Déu totes molt sanes i amb una excel·lent memòria, però... l'edat hi és. És un problema general de tots els ordes tradicionals, caputxines, dominiques, franciscanes...

LLABRÉS: I ara arribam a la sagristia, que potser sigui la sala més important que mostrem. Aquí hem reunit les peces més valuoses, tant de mobiliari com d'argenteria i tèxtil. Veim una col·lecció de joies. També tenim dues urnes de casa santa, una és del XVII i l'altra del segle XVIII.

PASCUAL: Són peces que s'exhibeixen dins vitrines, perquè, clar, és una exigència que ens ve donada pel seu valor. Per això aquesta sala sí que s'assembla a un museu. No podem córrer riscos. Són peces que responen a cerimonials religiosos que abans se celebraven amb molt

de luxe, perquè la litúrgia seguia les normes del barroc, però que desaparegueren amb el Vaticà II, que va fer una crida a l'austeritat, va ser quan es canvià la llengua de celebració. Això va fer que molt del mobiliari es guardàs, s'estotjàs... però a nosaltres ens ha semblat interessant tornar-lo a mostrar, perquè forma part de la nostra història. Alguns de nosaltres encara recordam aquells cerimonials, però la gent jove ja no en té ni idea. I no es tracta només d'una qüestió religiosa, sinó que al darrere de totes aquestes peces hi ha una artesanía, uns artesans. Mallorca té una gran riquesa artesana, tant de la fusta com de l'argenteria.

LLABRÉS: N'hi ha prou de veure aquesta casa santa, d'estil rococó. És una peça de les millors d'aquesta època, com ho és la custòdia major, de la mateixa època, del segle XVIII, que demostra la qualitat que havien assolit els joiers mallorquins. En definitiva, és una manera d'apropar la societat actual a un art que ens és molt pròxim. Mallorca té una gran riquesa en arts sumptuàries i, per contra, no en té cap museu especialitzat. L'únic és el Museu de Lluc, gràcies a la col·lecció Mulet. El gran drama que tenim ara és que les grans cases senyoriales que quedaven es desfan i molt del patrimoni que s'ha conservat fins al segle XX ara no se sap què li pot passar en el XXI.

PASCUAL: Podem continuar, aquí hi ha una catifa turca del segle XVII, que va venir de Sevilla...

LA TRADICIÓ ORAL

-Endemés, ara és el moment, si més no pel que fa al patrimoni oral, perquè encara hi ha les persones...

LLABRÉS: Efectivament, encara hi ha algunes persones que conserven la memòria, que són vives i que ens poden explicar el nom i l'ús de les coses. Hi ha una gran feina a fer entre les persones majors per rescatar la memòria. Per exemple, aquí, a les Caputxines, una de les visites que feim és a la bugaderia. Doncs bé, quan vénen grups de dones majors de visita moltes recorden com es feien les feines fa cinquanta, seixanta, setanta anys, quan elles eren nines... Diuen, "això jo ho he fet". Ho saben fer i tenen el vocabulari. Tenen un coneixement que sense aquest testimoni mai no tendrà cap universitari i que és vital per a qualsevol investigació. A Jornets, quan jo era petit, no teníem ni electricitat. Record com es pasta-va, quines feines fèiem... Però aquest coneixement es perd a mesura que moren els més vells. I no és que jo sigui molt major, ara faré cinquanta anys, però vaja, m'adon que si mor la tradició oral moriran moltes coses.. Al cap i a la fi els objectes també tenen vida i sense el seu significat deixen de tenir sentit.

-Dediquen molt de temps a les paraules?

LLABRÉS: És clar. Miri, una de les altres visites estelars que feim a les Caputxines és a la cantina del pou. La gent no sap què vol dir "cantina". Pot ser conegui el significat que té la paraula en castellà. Cantina, en català, és un passadís que baixa fins a la cisterna i que s'usa per refredar i conservar els aliments. Segons el diccionari cantina no significa altra cosa. Aquí nosaltres hem rescatat aquesta paraula, que és la que empraven les monges, i la feim servir com pertoca.

Labrés: "Vàrem començar pel patrimoni monumental i arquitectònic i a poc a poc ens decantàrem cap a l'entorn dels monuments. El nostre mateix entusiasme ens ha duit a valorar no tant els monuments com el seu contingut"

xic i aplicar-lo adequadament és part de la nostra feina. Sense anar més enfora, quan vàrem fer el catàleg del tèxtil ens assessoràrem per expertes catalanes que quedaren meravellades de la riquesa d'aquest convent. I és que les monges ho escrivien tot. Cada cosa amb el seu nom. Aquest brodat... aquest punt... Tot. Aquest convent té una immensa riquesa tèxtil: casulles, capes... però la seva gran sorpresa no va ser tant la col·lecció com la documentació que hi havia. És a dir, la possibilitat d'una recerca "més enllà de..." Las caputxines eren famoses a Palma pels seus sargits invisibles. Aquestes casulles són plenes d'aquests sargits invisibles. Les monges encara ho saben fer i ho poden explicar, el que els falta ara són els ulls, ja no hi veuen tan bé com abans per sargir. Avui ningú no fa sargits, la nostra cultura és d'usar i tirar. Vull dir amb això que aquí es reflecteix la vida d'una determinada època a Mallorca, que ha de quedar reflectida a qual-

que banda. Són temes que semblen insignificants, però que no ho són. Per exemple, cosir, una feina que durant segles ha ocupat milers i milers de dones, no és un tema insignificant. Era la nostra vida i forma part de la nostra història.

MÉS ENLLÀ DELS MUSEUS

LLABRÉS: Nosaltres tenim ben clar que no volem competir amb cap museu, sabem que aquí, llevat de qualche excepció, no hi ha grans peces. No hi ha el millor tresor de Mallorca. De fet, entre els convents, aquest tenia fama de no valer la pena, perquè els grans convents eren Santa Clara o les Gerònies, convents medievals que guarden patrimoni historicoartístic d'una gran importància. Però nosaltres discrepam d'aquest punt de vista. Tots els convents són importants, com totes les possessions o com tots els cellers. Algú ha de recollir la història de la vida quotidiana. Rere tot això hi ha uns costums, una ideologia, que ens interessa conèixer. No només és important Sagrera, els grans arquitectes o els grans artistes. La història també la fa el poble.

PASCUAL: El problema sorgeix a partir dels anys seixanta, quan es produeix una desfeta tan grossa, un canvi tan radical. Es perd molt de patrimoni, molt d'estrís. Ara és el moment de replegar objectes, si és que hi som a temps.

LLABRÉS: L'altre dia visitàrem una possessió. Els nous amos feia només set o vuit anys que havien vingut a Mallorca i no sabien res de res del passat. Hi vàrem veure peces de terrissa que no sabem per què s'utilitzaven, rebots o cambres que eren buits i que no sabem què s'hi conservava. No hi havia tradició oral. És una finca que es transformarà en hotel. És perd el sentit...

PASCUAL: En canvi a altres finques on hem tengut la sort de trobar-hi les persones que hi havien viscut tota la vida, hem trobat tota la documentació que volíem. És aquí on encara hi ha una cultura viva. Una tradició que passava de pares a fills, que ha passat al llarg de segles i més segles, fins arribar a l'actualitat. Vivim un canvi total. La pròxima generació serà de ruptura total. Per això és tan important recollir aquests testimonis. No és que vulgui mitificar la figura de l'amo de possessió, que era una feina molt dura, els temps canvien. Tot això ha passat a la història. Però és bo que aquesta història pugui ser recordada. Forma part de les nostres arrels.